

## İKTİBAS/CITATION

KAYIŞOĞLU, Nurullah, "Kur'an'da İnsan Fiillerinin Ahlakî İçeriği", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2010 Ocak-Haziran), 37-47

### Kur'an'da İnsan Fiillerinin Ahlakî İçeriği

Nurullah KAYIŞOĞLU

Yrd. Doç. Dr., HARRAN ÜNV. İLAHİYAT FAKÜLTESİ

e-posta: nurullah70@yahoo.com

#### Özet

Bu makale, insanın fiillerine sevap/mükâfat veya günah/ceza denilen dînî bir hükmün bağlanması, onun fiillerini işlerken taşımış olduğu niyeti, eğilimi ve gayesi ile doğrudan ilişkili olduğunu ele almaktadır. Bu çerçevede Kur'an, insanın fiillerinin hangi niyet ve eğilimlerle gerçekleştirildiği üzerinde önemle ve ısrarla durmaktadır. Çalışma, insanın kendi fiillerini Kur'an açısından eleştirel bir bakışla gözden geçirmesini incelemektedir.

*Anahtar Kelimeler:* İnsanın fiilleri, ahlaki tutum, özgürlük, sorumluluk.

#### Abstract

This article deals with the human acts that called reward or punishment in the religious language directly related to his intentions, purposes and aims. The Quran focuses on the importance of faith, trends and aims of man in his acts. The study examines the human's intention, attitudes and aims in his acts in terms of the Quran.

*Key Words :* Human acts, moral attitude, freedom, responsibility.

#### 1. Giriş

İnsanın kendi iradesiyle gerçekleştirdiği nazarî, kalbî ve amelî fiillerinin<sup>1</sup> din açısından sevap-mükâfat veya günah-ceza hükümlerine bağlanabilmesi; insanın taşımış olduğu niyetle ve yöneldiği amaçla doğrudan ilişkilidir. Zira Kuran'a göre esas olan, bir fiilin yalnızca salt bir fiil olarak yapılması, bir işin sadece iş olarak gerçekleştirilmesi değil; onun hangi niyet, gaye ve eğilimler-

<sup>1</sup> Zihinsel bir eylem olan düşünce ve kalbî bir amel olan iman Kur'an'da fiil kalıplarıyla ifade edilmektedir. Bk. Muhammed Fuad, Abdülhakî, *Mucemu'l-müfehres li elfazi'l Kur'ani'l-Kerim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990), "fkr" md.; "emn" md.

le gerçekleştirilmiştir.<sup>1</sup> Bunun için usul-ü fıkıh bilginleri 'bir işten maksat ne ise, hüküm ona göre olur'<sup>2</sup> kaidelerini önemli bir ilke olarak benimsemişlerdir.

Kuran'da insanın fiillerini değerli ve anlamlı ya da değersiz kılan ölçütlerden sıkça bahsedilmiştir. Bu ölçütlerin başında, bir işe yönelen kişinin yapacağı işi tevhit düşüncesiyle bütünleşmiş olarak yani sadece Allah rızasını gözeterek bir niyetle yapması,<sup>3</sup> gösterişten (riya), kibirden, yaptığı işi başa kakmaktan uzak durması,<sup>4</sup> ibadetlerin iç-dış çerçevelerine uyması gelmektedir.

Kur'an, münafık ve kâfirlerin işlerini değerlendirirken; onların görünürde iyi olan amellerinin içeriklerinin, Allah katında gerçekte boş ve neticesiz bir çabadan ibaret olduğuna<sup>5</sup> açıkça dikkat çekmektedir. Buna göre işlediğimiz fiillere Allah tarafından takdir edilecek olan nihaî dînî hükmün keyfiyeti, onun hangi amaç ve nedenlerle, ve hangi eğilimler içerisinde yapıldığının da üzerinde durulmasının gerekliliğini net bir biçimde ortaya koyar.

Burada şunu da belirtelim ki bu çalışmadaki amacımız niyet okuyuculuğu yapmak değildir. Bir fiilin hangi niyet ve gaye ile gerçekleştirildiği elbette Allah ile kul arasında olan ve olması gereken bir meseledir. Çünkü o subjektif bir saha olup değerlendirme alanımızın dışındadır. İnsanların, birbirlerinin fiillerini hangi amaçlarla gerçekleştirdiğini sorgulama hakları olmasa gerekir. Allah insana ne böyle bir hak vermiş ne de böyle bir sorumluluk yüklemiştir.<sup>6</sup> Bizim amacımız fiillerimizin Kuran'a göre değerini, bir birey olarak kendi açımızdan öz eleştiriyle değerlendirme çabasından ibarettir.

Kelam kitaplarımızda 'ta'dil-tecvîr meseleleri' üst başlığı altında fiilde insanın rolü, sorumluluk açısından enine boyuna tartışılmıştır.<sup>7</sup> Sorumluluğun temelinde, insanın işlediği fiillerinde hür iradeli bir varlık olması yatmaktadır. İşlediği fiillerinde kudret ve hürriyeti olmayan insanın sorumlu tutulması, yetkisiz olanın hesaba çekilmesi gibi anlamsızdır.

Klasik kelam kaynaklarında fiilde insanın rolünün tartışılmasının hedefinde, sorumluluğu temellendirme çabası yattığı kadar; bir şeyler yapma başarısını ortaya koyan insanın başardıklarıyla övünüp, gurur ve kibre sürüklene-

<sup>1</sup> Bakara, 2:177, 264; Nisa, 4:38; Enfal, 8:47.

<sup>2</sup> Ahmed Ziya Efendi, *Kavaid-i Külliye Şerhi* (tercüme, Ali Osman Koçkuzu, İstanbul: Esra Yayınları 1996), s. 44.

<sup>3</sup> Enam, 6:162.

<sup>4</sup> Bakara, 2:264, Araf, 7:146.

<sup>5</sup> Araf, 7:146-147; Kehf, 18:105-106.

<sup>6</sup> Bakara, 2:134, 141; Enam, 6:135; Hud, 11:93; Zümer, 39:39.

<sup>7</sup> Ebu'l-Muin, en-Nesefi, *Tabsiratü'l-edille* (neşreden: Claude Salame, Dimaşk: 1993), II, s. 539-723; Nureddin es-Sabunî, *el-Bidaye fi Usulî'd-Din* (neşreden: Bekir Topaloğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), s. 61-79.

rek şeytanın eğilimlerine yakın olma ihtimaline karşı insanı uyarma kaygısı yattığı da sezilmektedir. Hatta bu aşırı kaygının, bazı kelimelerin insan iradesini inkâra varan tutumlar sergilediğini de söylemeliyiz.

İşte biz bu makalede önce, sorumluluk ilkesi bağlamında insanın fiillerine kelam literatürüne dayanarak kısaca eğilmeye çalışacağız, sonra da insanın işlediği fiillerinin Allah katında övgüye değer olabilmesi için Kuran'ın insandan beklediği ahlâkî tutuma birkısım ayetler ışığında değineceğiz.

## 2. İnsana Fiil Nispet Edilip Edilemeyeceği Tartışmalarında Öne Çıkan Ahlakî Kaygı

Eşarî ve Mâtüridî kelamcılarının insan fiilleriyle ilgili olarak, kesb teorisi<sup>1</sup> etrafında yürüttükleri tartışmalar, bu konuda bize oldukça ışık tutmaktadır. Bilindiği üzere kulların kendi fiilleri üzerinde etkili ve yetkili olduklarını kanıtlamak amacıyla kesb kavramını ilk defa kullanan kişi Ebu Hanife olmuştur. Ona göre kulların fiillerini Allah yaratmakla birlikte, fiiller gerçek anlamda kulların kesbiyle meydana gelir.<sup>2</sup> Fiilin yaratılmasını Allah'a, hakiki anlamda kazanılmasını (kesb) kula vererek problemi çözüldüğünü ifade eden bu söylem, gerçekte sorunu çözmüş gözükmemektedir. Kaldı ki bu yaklaşımla insan sorumluluğunu temellendirmek de mümkün değildir. Çünkü bir fiilin iki ortağı, iki tarafı varsa hangi tarafın yapılan işten ne kadar sorumlu tutulacağına da bilinmesi gerekir.

Bir eğilim sonuçta, kendisine en başta temel sağlayan niyet ile fiile dönüşme yoluna girer. Tecrübelerimiz; eğilimlerimizin ve niyetlerimizin, fiil formuna bürünmeden yani dış âlemde gerçekleşmeden önce, kendi tarafımızdan tashih edilebildiğine hatta onlardan geri dönüp o eğilim ve niyetimizi fiile dönüştürmediğimize de açık şahittir. Zaten Ebu Hanife de Allah'ın fiili yaratmasını mecazi, kulun kesbini ise hakiki anlamda kabul etmesi proble-

<sup>1</sup> Sözlük anlamı yapmak, gerçekleştirmek, kazanmak, elde etmek olan kesb kavramı Kuran'da; kişinin sorumluluğuna konu olan, herkesin yaptığı için karşılığını göreceği ve kimseye zulmedilmeyeceğini belirten, kendisine dîni bir hüküm bağlanan her türlü inanç, düşünce ve faaliyeti kapsayacak şekilde kullanılmıştır. (Bakara 2/26, Nisa 4/32, Mesed 111/2). Kuran-ı Kerim'de kesb kökünden türeyen ayetlerde belirtildiğine göre, herkesin kazandığı iyi ameller lehine, kötü ameller ise aleyhine olacak, amellerin karşılığı ahirette verilecek, kimseye zulmedilmeyecek, ahirette insana sadece imanı ve iyi amelleri fayda verecektir (bk. M. F. Abdülbaki, el-Mu'cemu'l-müfehres, "ksb" md.). Ragıb el-İsfehânî kesb'i, "kişinin kendisinin ve başkasının faydasına olduğunu düşündüğü maddî manevî bir şeyi elde etme çabası" olarak tanımlamıştır (el-Müfredat, "ksb" md). Kelam literatüründe kesb, "ihtiyarî fiillerin meydana gelişinde kulun etkisini ifade eden bir terimdir.

<sup>2</sup> *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* (neşreden: Mustafa Öz, İstanbul: Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1992), s. 73.

min devam ettiğine işaret etmektedir.<sup>1</sup>

İnsanın bir işi kesb etmesi yani yapması için gerekli olan istitaata sahip olmadığını savunan, yani insanın fiillerinde fail ve işi kazanan (kâsib) olmadığını ileri süren tutum, kelim literatüründe cebrîyye olarak bilinmektedir.<sup>2</sup> İnsandan irade ve kudreti bütünüyle olumsuzlayan bu görüş, Allah'ın mutlaklığına ve sınırsız kudretine dayanmıştır. Bu yaklaşım biçimi, Kuran' da temel bir ilke olarak vaz' edilen sorumluluk ilkesiyle çeliştiğinden<sup>3</sup> insan iradesini olumsuzlamakta ve Allah-insan ilişkisinde teklifi anlamlı kılan özgürlük ve sorumluluk ilkelerini zedelemektedir.

Bu bakış açısını benimseyenler, Allah'tan başka birinin, O'nun istemediği bir şeyi yaratma gücüne sahip olmasının ortaya çıkardığı endişeden dolayı, İblis'in işlediği masiyetleri dahi Allah'ın takdiri çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Onlara göre İblis kendisine ait özgür irade ile hareket etmemekte, kötülükleri mecburen işlemektedir. Dolayısı ile, iblis ve onun işlediği kötülükler dahi onlara göre Allah'ın fiilleri çerçevesinde değerlendirilmelidir.<sup>4</sup>

Bağdadî fiiller konusunda, "kul kendi amelini kesbeder, yüce Allah da onun kesbettiği şeyi yaratır" diyerek; cebr yaklaşımından ve ilâhî iradeyi sınırlayan özgürlük anlayışından farklı bir söylem geliştirmeye çabalamıştır.<sup>5</sup> Bağdadî, insanın fiilleri hakkında Allah'ın adalet sıfatına yaptığı vurgu ile Ehl-i sünnetin bu konuda ahlâkî kaygıyla hareket ettiğini açıkça ifade etmiştir.

Cebrî görüş, Allah'ın sonsuz ve mutlak sıfatlarına zarar geleceği düşünceyle ve Allah'ı takdis etmek amacıyla, insana ne bir güç ne de irade tanımıştır. Eşarî düşünce biçimi de kısmen benzer endişelerle, insanın yanlış ve kötü işlerinin Allah'a ait olduğunu söylemek zorunda kalmıştır. Fakat Eşarî kelimciler, insanın kötü iş yapmasının sorumluluğunu Allah'a yüklemekle, Allah'ın mutlak kemaline dokunduklarını gözden kaçırmışlardır.<sup>6</sup>

Çünkü insana irade ve fiillerinde özgürlük tanınmadığında, ödül de ceza da anlamsızlaşmakta; akıla, peygambere ve dine bir ihtiyaç kalmamaktadır. Görüldüğü üzere ahlâkî kaygılarla insanı Allah'a rakib yapan düşünce biçimi, dinin temellerini zedelemektedir. Öyleyse, sonucuna ceza veya ödül bağlanan insan fiillerinin olmazsa olmaz şartı, kulun özgür iradesi ile sorumlu tutulması ilkesidir.

<sup>1</sup> جميع أفعال العباد من الحركة والسكون كسبهم على الحقيقة والله تعالى خالقها

<sup>2</sup> Ebu Mansur, Abdulkahir el-Bağdadî, *El-fark beyne'l-Fırak* (terc. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), s. 266.

<sup>3</sup> Bk. 13-16. dipnotlar.

<sup>4</sup> Muhammed, Ammara, *Mutezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu* (çeviren: Vahdettin İnce, İstanbul: Ekin Yayınları, 1998), s. 152.

<sup>5</sup> Ebu Mansur, Abdulkahir el-Bağdadî, *El-fark beyne'l-fırak*, s. 266.

<sup>6</sup> Hüseyin Atay, *İrade Ve Hürriyet* (Ankara: Atay ve Atay Yayınları, 2002), s. 67.

Eşari'nin parçacı bir yaklaşımla Allah'ın meşietini, iradesi ile ilgili bir kısım ayetleri toplayarak O'nun mutlak iradesine varmaya çalışması<sup>1</sup> cebr anlayışına varmasında büyük etken olmuştur. Hâlbuki doğru yaklaşım biçimi, Allah'ın dilemesini, yaratıcılığını, kudretini, adaletini, hikmetini ele alan pasajlarla birlikte; insanın sorumluluğunu, iradesini, yapıp etmelerinden dolayı ceza ve mükâfatla karşılaşmasını da göz önüne alan bütüncül bir metodun benimsenmesiydi.<sup>2</sup> Allah'ın mutlak iradesini nazar-ı dikkate alıp, insan iradesini ihmal eden bakış açısı<sup>3</sup> yanlış çıkarımda bulunmayı kaçınılmaz kılmıştır.

Matüridî, fiilleri gerçek anlamda insana nispet eder. Çünkü kendisine ait fiili bulunmayan kimseye teklifte bulunmak, emir ve yasak gibi bağlayıcı hükümler getirmek imkânsızdır. Bu sebeple taat ile masiyeti, çirkin ve haram fiilleri Allah'a nispet etmek kabih ve hikmetsizdir. Allah dünyada itaat edene ödül, isyan edene de ceza va'd etmiştir. İtaat ile isyan kulun fiili değil de eğer Allah'ın fiilleri ise, sonuçlara yani ceza ve ödüle de kendisinin muhatap olması gerekir. Böyle değil de mükâfat ile ceza, gerçek anlamda kula ait ise, bunları doğuran emirlere uyma, yasaklardan sakınma ve benzeri fiillerin de kula ait olduğu kesinleşmiş olur.<sup>4</sup>

Kadı Abdulcebbar'a göre, Allah'ın insanın fiillerini yaratmadığının delili sudur: Akıllı kimse kendini kötü duruma düşürmez. Bunun için başkalarından kendisi adına kötülük yapmalarını, nankörlük etmelerini, isyanda bulunmalarını istemez. O halde çirkin işleri yapan Allah değil, insanlardır. İnsanların işlerinde iyi- kötü, adalet-zulüm her şey bulunur. Öyle ise insanların işledikleri fiillerin sorumluluğunun Allah'a yüklenmesi yanlıştır.<sup>5</sup>

Doğrusu, insanın fiillerinden sorumlu olması, Matüridî'nin ve mutezilî kelamcı Kadı Abdulcebbar'ın da düşündüğü gibi, fiilin gerçekleştirilme anında ilâhî müdahale olmaksızın bütünüyle kul tarafından gerçekleştirilmiş olmasından geçer. Yersiz bir tenzih kaygısıyla insan iradesini yok saymak, dinin üzerine bina edildiği sorumluluk duygusunun altını boşaltmaktadır.<sup>6</sup>

Nasıl ki Kuran'da işitmek, görmek, istiva etmek ve rahmet etmek gibi fiiller hem Allah'a<sup>7</sup> hem de insana<sup>1</sup> izafe ediliyorsa ve bu durum insanın fiille-

<sup>1</sup> Ebu'l Hasan Eşarî, *el-Lüma'* (tahkik, Abdülaziz İzzettin es-Seyrean, Beyrut 1987), s. 108.

<sup>2</sup> Halis Albayrak, *Kuran'ın Bütünlüğü Üzerine* (İstanbul: Şule Yayınları, 2009), s. 49.

<sup>3</sup> Muhit Mert, *Geleneksel ve Modern Kelamda İtikadi Meseleleri Ayetlerle Temellendirmenin İçerdiği Sorunlar* (Günümüz İnanç Problemleri İlahiyat Fakülteleri Kelam Anabilim Dalı Sempozyumu, Erzurum: Bizim Büro Basımevi, 2001), s. 71.

<sup>4</sup> Ebu Mansur Maturidî, *Kitabü't- Tevhid* (tercüme: Bekir Topaloğlu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2003), s. 287-288.

<sup>5</sup> Kadı Abdulcebbar, *Şerhu Usulî'l-hamse* (nşr. Abdülkerim Osman, Kahire: 1988), s. 332.

<sup>6</sup> Tenzih konusunda ayrıca bk., Öztürk, Yener, Kur'an Perspektifinde Kozalite Problemi Veya Sebeplerin Varoluştaki Etkileri, İlahiyat Yayınları, Ankara 2004, s. 147-148.

<sup>7</sup> Bakara 2/29; Araf 7/45; Yunus 10/3.

rinde Allah ile benzeşmeyi gerektirmiyorsa ve de bu durum şirk anlamına gelmiyorsa; kula halk, icad gibi sıfatları izafe etmek, Allah'ın her şeyin yaratıcısı, yöneticisi, sahibi olduğu beyanlarıyla ters düşerek şirke girmeyi de gerektirmez.<sup>2</sup> Dinin şartı, akıl, irade ve imkândır. Akıl bulunmayınca teklif olmayacağı gibi, irade bulunmadıkça da insan emir ve nehiyler ile sorumlu tutulamaz.<sup>3</sup>

Bu analizden anlaşıldığına göre, Allah'ın yaratma sıfatı ile insanın dünyada sorumlu tutulduğu tasarruf ve amel çerçevesindeki yapıp etmeleri, yani insanın kendi fiillerini yaratması, hiçbir şekilde birbirine benzeştirilemez. Zaten Allah ile insan tamamen farklı iki ontolojik varlık olduklarından sahip oldukları sıfatlarda bir benzerlik olduğunu düşünmek de yersiz bir kaygı olsa gerektir.

Görülüyor ki yaratma bağlamında insanın fiillerinin, kişinin kendisine nispet edilip edilemeyeceği; tamamen teknik ve ahlâkî kaygılar taşıyan bir tartışmadan ibarettir. “Çünkü fiil, bir bağlantı ve işlevdir. Faillerin benzemesi gerekmez. Kuran'da Allah'ın mahiyeti değil, fiilleri insanın fiillerine benzetilmiştir. El, yüz, istiva, vs. gibi mahiyete ilişkin benzetmelerin mecaz oldukları son derece açıktır.<sup>4</sup>

Ragıb el-İsfehânî ez-Zeria adlı eserinde kesb kavramını, kelimcilerin kişiye fiil nispet etme konusundaki ahlâkî kaygılarının dışına taşıyarak bütünüyle insanın özgür iradesi çerçevesinde yorumlamaktadır. Ona göre Allah insanları, çeşitli yeteneklerle donatıp farklı maddi imkânlarla sahip kılmış böylece hayatın çok yönlü gelişmesine imkân sağlamıştır. Bu gelişmeye katkı sağlayacak şekilde dünyada çalışıp kazanmak bir yönden mubah sayılsa da belirtilen ilahî düzene hizmet yönü dikkate alındığında kesb'in aynı zamanda farz olan işlerden kabul edilmesi gerekir.<sup>5</sup>

Her varlığın kendi türüne özgü başlıca işlevlerinden biri dünyanın imarıdır. İnsan varlığının ilahî irade tarafından belirlenen bu temel amacı, her insana diğer insanları rahata kavuşturma ve yaşam standardını iyileştirme sorumluluğu yükler. Bu yöndeki bütün faaliyetler, dünyayı imar etme konusundaki ilahî iradeyi yerine getirmek anlamına geldiğinden Allah yolunda

<sup>1</sup> Kasas 28/14; Tevbe 9/128.

<sup>2</sup> Nurullah Kayışoğlu, , *Bireysel Sorumluluk Ve Teolojik Temelleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 2010), s. 101.

<sup>3</sup> Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (Yer yok: Eser Neşriyat Ve Dağıtım, 1979), I, 84.

<sup>4</sup> İlhami Güler, *Allah'ın Ahlakîliği Sorunu*, s. 42.

<sup>5</sup> Ragıb el-İsfehânî, *ez-Zeria ilâ mekarimi's-şeria* (neşreden: Ebu'l-Yezid el Acemî, Kahire: 1405/1985, s. 375–376,380.

cihad ve ibadet sayılır.<sup>1</sup>

Bu konuda Kuran'ın tavrına gelince O, hemen hemen her suresinde tüm insanları; -ilk adımda onların münafık, kâfir vs. sıfatlarını ikinci plana iterek sürekli tevhide, doğruya, güzele ve iyi işler yapmaya çağırılmaktadır.<sup>2</sup> Allah'a iman etmenin veya etmemenin dünya ve ahiretteki bütün kâr ve zararlarını net bir biçimde ortaya koyup, bu çerçevede bütün aklî, mantıkî, psikolojik, tarihi delilleri ileri süren Kuran'ın o ısrarlı üslubundan anlaşılır, O'nun insan iradesine ve özgürlüğüne sürekli yaptığı vurgudur. Kuran insanın, fiilinin faili olduğunu açıkça ifade etmektedir.

Bu çerçevedeki bir kısım ayetlerin mealleri şöyledir: 'Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirenceye kadar, Allah onlarda bulunanı değiştirmez.'<sup>3</sup> 'İnsanların bizzat işledikleri kötülükler yüzünden karada ve denizde düzen bozuldu.'<sup>4</sup> 'De ki: ben size, 'Allah'ın hazineleri benim yanımdadır, ben gaybı bilirim, ben bir meleğim' de demiyorum. Ben sadece bana gönderilen vahye uyuyorum. Görmeyenle gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?'<sup>5</sup> 'Rabbinizden size gerçekleri gösteren deliller geldi. Artık kim gözünü açar hakkı idrak ederse kendi yararına, kim de körlük ederse kendi zararınadır. Ben başınızda bekçi değilim.'<sup>6</sup>

### 3. Kuran'ın İnsan Fiillerini Sonuçları İtibariyle Değerlendirme Ölçüsü

Kuran, insanları hem cebriye'nin insan iradesini inkâr eden icbar anlayışından; hem de kulun Allah'tan tamamen müstağni olduğunu çağrıştıran Allah'ı inkâr etme ve kibre düşme tehlikelerinden uzak tutmak üzere önemli birtakım uyarılarda bulunmaktadır. Kuran'da sorumluluğun temel ilke olduğunu ifade eden bir kısım ayetlere ve referanslara yukarıda değindik.

Kuran insana bakan yönüyle bireysel sorumluluk temelinde örgülenmiş bir kitaptır. Bu ilkeyi yıpratıcı tarzda yorumlar yapmak doğrusu Kuran'ın üzerine oturduğu temeli çökertmek olur. Şimdi aşağıda hem insanın sorumluluğuna vurgu yapan hem de insanı gurur, kibir gibi yıkıcı ve şeytana arkadaş yapıcı ahlâkî tehlikelere karşı uyarıcı bir kısım ayetlere dikkat çekmek istiyoruz.

1- Âl-i İmrân 3/49: Allah, onu İsrail oğullarına, "Şüphesiz ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona

<sup>1</sup> Ragıb el İsfehânî, *ez-Zeria*, s. 86, 95-96.

<sup>2</sup> Bakara, 2:21-22; Al-i İmran, 3:64;

<sup>3</sup> Ra'd, 13:11.

<sup>4</sup> Rum, 30:41.

<sup>5</sup> Enam, 6:50.

<sup>6</sup> Enam, 6:104. Ayrıca bkz., Rum, 30:21-25; Lokman, 31:31; Fussilet, 41:37-39. Ayrıca krş. Bakara, 2:197, 215; Al-i İmran, 3:135; Kamer, 54:52.

üflerim. O da Allah'ın izniyle hemen kuş oluverir. Körü ve alacalıyı iyileştiririm ve Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer mü'minler iseniz bunda sizin için elbette bir ibret vardır." diyen bir Peygamber olarak gönderecek.

İsrail oğullarına peygamber olarak gönderilen Hz. İsa, (a.s) Allah'ın izniyle çamurdan kuş yarattığını; körü ve alacalıyı Allah'ın izniyle iyileştirdiğini ve daha da ötesi yine Allah'ın izniyle ölüleri dirilttiğini ifade etmektedir. Kalam literatüründe insana nispetle kullanılıp kullanılmayacağı üzerinde büyük tartışmalar yapılan 'halk=yaratma' fiilini Kuran'ı-Kerim'in, burada bir peygamberin dilinden "Allah'ın izniyle" kaydıyla kullandığını açıkça görmekteyiz.

2- Araf 7/175: "Kendisine ayetlerimizi verdiğimiz hâlde, onlardan sıyrılıp da şeytanın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan kimsenin haberini onlara anlat."

Ayette bahsedilen insan tipi, başlangıçta ilahî kitapları bilen, Allah'ın varlık ve birliğinin kanıtlarını öğrenen, Allah katında duası kabul olan bir Allah dostudur. Fakat bu tipoloji daha sonra Allah'ı unutarak tamamen kendine güvenmiş, hevasına uymuş, iradesini kötü yönde kullanarak dinden sıyrılıp insanlık dışına çıkmıştır.<sup>1</sup> Önceden kazandığı seviye, başardığı işler, işlediği ameller kendisine hiçbir fayda verememiştir.

3- Nisa 4/79: "Sana gelen iyilik Allah'ın yardımıyla. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter."

Ayet, Allah'ı ta'zim ve tenzih çerçevesinde iyiliğin Allah'tan; sorumluluğu vurgulama çerçevesinde de kötülüğün insandan olduğunu Hz. Peygamberi (s.a.v) muhatap alarak tüm insanlığa ifade etmektedir. Allah rahman ve rahim olduğu için tüm güzellikler, O'nun güzel isimlerine dayanır. Zira Allah murat etmeseydi hiçbir varlık, hiçbir şey, hiçbir güzellik var olamazdı. Bunun için, insan iradesinin etkin olmadığı –tekvînî emirler; yani ayın, güneşin, havanın, suyun, bitkilerin, hayvanların vs. varlıkların insanın hizmetine verilmesi gibi- hasenat yalnız ve Allah'ın ihsanıyladır.<sup>2</sup>

İnsan iradesinin etkin olduğu iyilik ve güzelliklere gelince onlar da en nihayette Allah'ın yardımıyla gerçekleşebilmişlerdir. Çünkü insan onları Allah'ın kendisine verdiği vücutla, akılla, irade ile Allah'ın kitabının ve pey-

<sup>1</sup> Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2335; Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camiu'l-beyan* (neşreden: Mahmud Muhammed Şakir ve Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: 1955-1969), IX, 119-126; Fahreddin Razi, , *Mefatihul-gayb* (neşreden: Daru'l kütübi'l-ilmîyye: Beyrut 1411/1990), XV, 55.

<sup>2</sup> Hamdi Yazır, *Hak Dini*, II, 1397–1399.



gamberinin yol göstermesi ile vs. yapmaya muvaffak olmuştur.<sup>1</sup> Bunun için insan Allah'tan müstağni olan bir tavır içerisine giremez. Kötülüklerle gelince, ayet onların, kişinin kendi nefisinden, kendi günah ve kusurlarından kaynaklandığını zaten açıkça ifade etmektedir.<sup>2</sup>

Özetle ayet, insandan kendini bilmesini, olup bitenin farkına vararak Allah'a karşı gurur ve kibre düşmemesini, hep istikametli, dengeli ve bilinçli davranmasını istemektedir. Ayette insan iradesini ortadan kaldıran bir durum yoktur. Ayet Allah'ın mutlak adil ve lütufkâr olduğuna, Allah'ın hiçbir insana zulmetmediğine ve insanın sorumluluğuna vurgu yapmaktadır.

İnsan nefsi her ne zaman gurur ve kibirle kendini ileri sürer, işlerini Allah'ı unutarak kendi bencilliği hesabına yapmaya kalkışır; Allah'ın kendine verdiği halifelik görevini kötüye kullanmış ve kötülüklerle kaynaklık etmiş olur. Ve her ne zaman iradesini kendisine verilen emaneti koruma ve hilafet görevini yerine getirme yönünde tevazu kullanırsa o zaman da Allah'ın yardımıyla gelen iyilikler yapmaya muvaffak olur. İşte insanın yaptıklarının Allah katında bir değer ifade etmesi onun bu dengeyi kurmasına bağlıdır.<sup>3</sup>

Enfal suresinin 17. ayeti de bu ayet çerçevesindedir: "Savaşta onları siz öldürmediniz, fakat Allah onları öldürdü. Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı. Mü'minleri, tarafından güzel bir imtihanla denemek için Allah öyle yaptı. Şüphesiz Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."

Ayet Bedir ve Huneyn gibi birkaç savaşta, Hz. Peygamber'in yerden bir avuç çakıllı toprak alarak düşmana doğru savurmasının, tozun ve çakılların büyük bir silah işlevselliği görerek düşmanı saf dışı bırakmasının Allah'ın yardımıyla gerçekleştiğini ifade etmekte, insan irade ve sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü Allah bu savaşlarda meleklerini müminlerin yardımına göndermiş, düşmanın kalbine korku salmış, tam zamanında Müslümanlara kolaylık, düşmana hareket zorluğu getiren yağmuru yağdırarak ilahî yardımlarda bulunmuştur.<sup>4</sup>

4-Neml 27/40: Kitaptan bilgisi olan biri, "Ben onu, gözünü kapayıp açmadan önce sana getiririm" dedi. Süleyman, tahtı yanında yerleşmiş hâlde görünce şöyle dedi: "Bu, şükür mü, yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni denemek için, Rabbimin bana bir lütfudur. Kim şükrederse ancak kendisi için şükretmiş olur. Kim de nankörlük ederse Rabbim her bakımdan sınırsız zengindir, cömerttir."

<sup>1</sup> Enam, 6: 46: De ki: Ne dersiniz; eğer Allah kulaklarınızı sağır, gözlerinizi kör eder, kalplerinizi de mühürlerse bunları size Allah'tan başka hangi tanrı geri verebilir! Bak, delilleri nasıl açıklıyoruz. Onlar hâlâ yüz çeviriyorlar!

<sup>2</sup> Yazır, *Hak Dini*, II, s. 1398.

<sup>3</sup> Yazır, *Hak Dini*, II s. 1399.

<sup>4</sup> Enfal, 8:9–12. Ayrıca bk. Al-İmran, 3:123–126.

Hız. Süleyman aleyhisselam, anlık olarak tahtın yanına gelmesinin Allah'ın lütuf ve yardımıyla gerçekleştiğini açıkça bildiğinden, "Bu Rabbimin bana bir lütfudur" diyerek ve olup bitenin farkında olarak, Allah'a karşı nankörlük ve şımarıklık değil, kadirşinaslık şükür ve ibadet yolunun tutulması gerektiğini ayetin diliyle önemle vurgulamıştır.

#### Sonuç

Kuran, fiilleri konusunda insandan doğru bir ahlâkî tutum beklemektedir. Kuran'da insanın sorumluluğu en temel ilkedir ve sorumluluğun öznesi de bireydir. İradesi ve özgürlüğü olmayanın sorumlu tutulması anlamsızdır. İnsan yapması ve yapmaması gereken bütün fiillerinden Allah katında sorumludur. En geniş anlamıyla insan, fiillerinde tasarruf ve yetki sahibidir.

İnsan bu dünyadaki yaşamında denenmek üzere var edildiğinin bilincinde, Allah lütuf ve merhametiyle her zaman insanın yanındadır ve onun yardımcıdır. Bunun yanında Allah'ın insandan istediği ve beklediği en önemli şey; hayatını tevhit şuuruyla yaşaması, olup bitenlerin farkında olması, kendini bilmesi, gurur-kibir gibi kötü ve şeytânî sıfatlardan uzak durmasıdır. Çünkü Allah katında insanın fiillerini değerli ve anlamlı kılan veya neticesiz bırakan şey; onun fiillerini işlerken taşıdığı niyeti, varmak istediği hedefi, taşıdığı duygusu, ahlâkî tutumu ve imanidir.

#### Bibliyografya

Ahmed Ziya Efendi. *Kavaid-i Külliye Şerhi*. (Tercüme: Ali Osman Koçkuzu), İstanbul: Esra Yayınları, 1996.

Albayrak Halis. *Kuran'ın Bütünlüğü Üzerine*. İstanbul: Şule Yayınları, 2009.

Atay Hüseyin. *İrade Ve Hürriyet*. Ankara: Atay ve Atay Yayınları, 2002.

el-Bağdadî Abdulkahir. *El-fark beyne'l-Fırak* (tercüme: E. Ruhi Fiğlalı), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.

Eşarî, Ebu'l Hasan. *el-Lüma'*. (thk. Abdülaziz İzzettin es-Seyrevan). Beyrut: 1987.

Güler, İlhami. *Allah'ın Ahlakîliği Sorunu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1991.

İsfehani, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Ragıb. *Müfredatü Eلفazı'l-Kuran*. (Tahkik: Safvan Adnan Davudî), Daru'l Kalem&Daru's Şamiye:1992.

Kadı Abdulcebbar. *Şerhu Usuli'l-hamse*. (neşreden: Abdülkerim

Osman), Kahire: 1988.

Kayışoğlu, Nurullah. *Bireysel Sorumluluk Ve Teolojik Temelleri*. (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: 2010.

Maturidî, Ebu Mansur. *Kitabü't- Tevhid*. (Tercüme: Bekir Topaloğlu), Ankara: İSAM Yayınları: 2003.

M. Fuad, Abdulkâî. *Mucemu'l-müfehres*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990.

Mert, Muhit. *Geleneksel ve Modern Kelamda İtikadi Meseleleri Ayetlerle Temellendirmenin İçerdiği Sorunlar*. (Erzurum: Bizim Büro Basımevi, *Günümüz İnanç Problemleri İlahiyat Fakülteleri Kelam Ana-bilim Dalı Sempozyumu* içinde), 2001.

Ammara Muhammed. *Mutezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu*. (çev. Vahdettin İnce), İstanbul: Ekin Yayınları, 1998.

Nesefi, Ebu'l-Muin. *Tabsiratü'-edille*. I-II (neşreden: Claude Salame), Dimaşk: 1993.

Öz, Mustafa. *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1992.

es-Sabunî, Nureddin. *el-Bidaye fi Usulî'd-Din*. (neşreden: Bekir Topaloğlu), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.

Ragıb el-İsfehânî. *ez-Zeria ilâ mekarimi'ş-şeria*. (Neşreden: Ebu'l-Yezid el Acemî), Kahire: 1405/1985.

Taberî, Muhammed b. Cerir. *Camîu'l-beyan*. (Neşreden: Mahmud Muhammed Şakir ve Ahmed Muhammed Şakir), Kahire: 1955-1969.

Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer. *Mefatihü'l-gayb*. (Neşreden: Beyrut: Daru'l kütübî'l-ilmîyye, 1411/1990.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Yer yok: Eser Neşriyat, 1979.